تلفات سیل اخیر در خراسان فراتر از یک اتفاق طبیعی و غیرمترقبه، نتیجه سال‌ها توسعه نامتوازن و ناسالم بود

سیل کوه‌خواری

علی ملکی
خبرنگار گروه نقد روز

«نه نه نه، همه جا تحت کنترل است و یک آب‌گرفتگی خیلی جزئی بوده... همه جای دنیا این اتفاق رخ می‌دهد و در دبی هم دیدید... مشکلی وجود ندارد و ترافیک هم اصلا نداریم... احتمالا ماشین‌هایی که آب با خودش برده کاغذی بوده...» اینها پاسخ رئیس پدافند غیرعامل و مدیریت بحران شهرداری مشهد، در واکنش به پرسش‌های خبرنگار از وضعیت سیلاب مشهد بود. البته پس از این اظهارات بحث‌برانگیز و با دستور استاندار و رئیس ستاد بحران استان خراسان رضوی به شهردار مشهد، وی از مقام خود عزل شد. این اظهارات درحالی مطرح شد که تصاویر زیادی از سیل ویرانگر مشهد در رسانه‌ها درحال بازنشر گسترده است. همچنین خبرها حاکی از آن است که تاکنون ۱۹ نفر جان خود را در این حادثه از دست داده‌اند. سیلاب که در همان ساعات ابتدایی با گل‌ولای همراه شده بود و فشار چندبرابری داشت، برخی از مناطق جنوبی این شهر را مجبور به تخلیه کرد و تا لحظه تنظیم این گزارش همچنان در شهر جاری است.

روزی که مشهد را آب برد

عصر روز چهارشنبه ۲۶ اردیبهشت ماه بود که بارندگی شدید در مشهد آغاز شد. با توجه به روند طبیعی بارش‌های بهاری در کشور، این بارش‌ها در ساعات اولیه چندان جدی گرفته نشد. اما ساعاتی بعد شریان‌های عبور و مرور شهر به وسیله سرازیرشدن آب و انباشت گل‌ولای مسدود شد. رفته‌رفته جریان آب بیشتر شد و سیلاب گسترده‌ای از نواحی جنوبی شهر به سمت شمال مشهد جاری شد که در نتیجه آن متاسفانه ۷ نفر از هموطنان‌مان جان باختند و شماری دیگر مفقود شدند. همزمان با افزایش بارش‌ها و شدت گرفتن جریان سیل، تلفات حادثه نیز بیشتر شد. درنهایت تعداد جانباختگان به ۱۹ نفر رسید. این اتفاق علاوه بر تلفات جانی، خسارات مالی شدیدی را نیز به منازل و خودروهای مردم وارد کرد. شهر مشهد در سال‌های گذشته نیز میزبان نزولات آسمانی نسبتا زیادی بوده اما چه شد که باران عصر آخرین چهارشنبه اردیبهشت، مردم مشهد و زائرانی که به مناسبت دهه کرامت راهی این شهر شده بودند را غافلگیر کرد؟

چه کسی مقصر است؟

مهم‌ترین سوالی که پس از وقوع این سیلاب‌ها در ذهن مردم ایجاد می‌شود، این است که وظیفه پیشگیری و رسیدگی به بحران‌های اینچنینی با کیست و چه وظایفی دارند؟ با توجه به سند برنامه ملی کاهش خطر حوادث و سوانح (بند ب ماده ۴ قانون مدیریت بحران کشور)، مصوب آذرماه ۱۴۰۰ حدود ۶۰ تکلیف و وظیفه دستگاه‌ها به طور خاص در ارتباط با «سیلاب» و با رویکرد اتخاذ اقدامات پیشگیرانه ذکر شده است. دستگاه‌ها موظفند در بازه‌های میان‌مدت، بلندمدت و مستمر نسبت به انجام وظایف خود اقدام کنند. وزارت نیرو، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت راه و شهرسازی، وزارت کشور، سازمان مدیریت بحران کشور، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت آموزش‌وپرورش، سازمان صداوسیما، سازمان نقشه‌برداری کشور، جمعیت هلال احمر، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح و سازمان برنامه و بودجه از جمله دستگاه‌های مسئولی هستند که وظایفی در جهت کاهش آسیب‌های حادثه سیل دارند. به عنوان مثال یکی از وظایف وزارت نیرو در قبال سیل این است که «تصرفات مزاحم در بستر و حریم رودخانه‌ها و مسیل‌های دارای اولویت را آزادسازی کند» و انتظار این برنامه از خروجی این اقدام «آزادسازی بستر و حریم رودخانه‌ها و مسیل‌ها برای عبور ایمن سیلاب‌های ۲۵ ساله (سالانه ۲۰۰۰ هکتار)» است. همچنین یکی از وظایف وزارت راه و شهرسازی در این زمینه «بازنگری و اصلاح طرح‌های جامع و تفصیلی شهری دارای اولویت» است که «ایمن‌سازی شهرها» به عنوان خروجی آن تعریف شده. «مطالعه و اجرای طرح‌های جمع‌آوری آب‌های سطحی (سیلاب شهری) در سطح شهرهای دارای اولویت با تفکیک و تأکید بر: الف- شهرهای ساحلی (شمال و جنوب) ب- شهرهای واقع در کوهپایه‌ها ج- شهرهای واقع در دشت، ازجمله وظایف وزارت کشور و زیرمجموعه آن سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور است که خروجی آن ایجاد تأسیسات سطحی و زیرزمینی، جمع‌آوری، هدایت و تخلیه آب‌های سطحی (سیلاب شهری) تعریف شده است. به منظور پاسخ به چرایی وقوع این سیل کم‌سابقه و شناخت عواملی که در دفع خسارات آن کوتاهی کردند با حجت میان‌آبادی، عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس گفت‌وگو کردیم که در ادامه می‌خوانید.

سیل مشهد طبیعی نبود

حجت میان‌آبادی، عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس با اشاره به اینکه اصولا سیل به دو دسته سیل‌های طبیعی و سیل‌های انسان‌ساز تقسیم می‌شود گفت: «سیل مشهد اولین و آخرین نمونه سیل در کشور نیست. ما در اسفند سال گذشته و فروردین امسال سیل بسیار مخرب بلوچستان را داشتیم که حدود ۱۱ هزار میلیارد تومان به جنوب استان خسارت وارد کرده بود. درخصوص سیل مشهد هم اولین سوالی که باید به آن پرداخت شود این است که چه میزان از این سیل طبیعی و چه میزان آن ناشی از عوامل انسان‌ساز هستند. یعنی سوءمدیریت‌ها و سیاستگذاری‌های غلط باعث آن شده است. همچنین درخصوص سیل مشهد باید این نکته را گفت که میزان بارندگی‌های اتفاق افتاده در این شهر در مقایسه با بارندگی‌های سیل‌های گذشته چقدر شدیدتر بوده که این حجم و این میزان خسارت را به بار آورده است. این حجم از خسارت در مشهد و در ۵ سال گذشته بی‌سابقه بوده است. سوالی که مطرح می‌شود این است که آیا این میزان بارش هم بی‌سابقه بوده یا نه؟ ما بارش‌هایی را داشتیم که گرچه ممکن است بیشتر باشد اما میزان و شدتش نسبت به بارش‌های سال قبل خیلی فراگیر نیست؛ به میزانی که این حجم خسارت افزایش پیدا کرده ما شاهد افزایش شدت یا میزان بارش نبوده‌ایم.

بر این اساس الان یک نگرانی جدی وجود دارد که تاکید می‌کنم نیاز به بررسی مجزا و علمی دارد. اما شواهد متعدد نشان می‌دهد که سیل مشهد و خسارات و تبعاتش بیش از آنکه طبیعی باشد به احتمال زیاد، انسان‌ساز است. در دو دهه گذشته به بی‌ضابطه مشهد که ما به آن «توسعه بی‌بندوبار شهری» می‌گوییم بسیاری از شهرها و کلانشهرهای ما ازجمله تهران، قم، شیراز، اصفهان، تبریز و خیلی جاهای دیگر را فراگرفته و در این سبک، صرفا به توسعه فیزیکی شهر توجه شده و «امنیت زیستی شهری» که یک فاکتور بسیار مهم در حوزه امنیت ملی و امنیت شهری ماست توسط سیاستگذاران و مدیران کشور مورد غفلت جدی قرار گرفته است. متاسفانه امنیت زیستی شهری هیچ جایگاهی در سیاستگذاری‌های کلان و طرح‌های توسعه و حتی جایگاهی در نگاه‌های «امنیت ملی» کشور نداشته و ندارد. این یک هشدار بسیار جدی است. ماه گذشته سیل بلوچستان را داشتیم. الان مشهد را داریم و هیچ تضمینی نیست که ماه‌های دیگر در شهرهای دیگر همین اتفاق رخ ندهد و خسارت‌های گسترده‌ای نداشته باشد و کمتر کسی حتی انتظار داشته باشد که این شهر را سیل بخواهد فراگیرد. لذا شما اگر دقت کنید الان «امنیت زیستی» بسیاری از کلانشهرهای ما واقعا دچار خدشه و آسیب‌پذیری بسیاری شده است.»

کوه را تراشیدند و منطقه‌های جدید ساختند

میان‌آبادی با بیان اینکه در حوزه مشهد در دو دهه گذشته به اسم توسعه و به عشق «دبیزاسیون» و دبی‌کردن مشهد ارتفاعات جنوبی این شهر را تراشیدند گفت: «در این منطقه برخی ساکنان بومی و روستایی را با فشارهای مختلف از محل‌ها و مناطق مختلف تخلیه کردند و مجتمع‌های مسکونی و مناطق جدید شهری و تفریحی مانند «کوهشار» ایجاد کردند. در واقع کوه‌ها را تراشیدند و تبدیل به پارک و محله‌های جدیدی مثل «بلوار نماز» کردند. آنها با اسم توسعه خوشحال بودند که قرار است منطقه‌ای جدید و به اصطلاح شبه‌مدرن را در جنوب مشهد با الگوگیری از ارتفاعات شمال تهران بسازند. برخلاف تهران که ارتفاعاتش در شمال شهر قرار دارد ارتفاعات مشهد در جنوب این شهر است. بر این اساس با این الگوی کاریکاتور توسعه سعی کردند ارتفاعات جنوب مشهد را بتراشند و مناطق مسکونی جدیدی را به مشهد اضافه کنند. لذا در مشهد این اتفاق افتاد و شوراهای شهر قبلی و شهرداران قبلی و فعلی، ارتفاعات شهر را بر خلاف مسائل محیط زیستی و بدون رعایت مساله «امنیت زیستی» شهر مشهد توسعه دادند. نکته مهم این است که رهبری طی دو بار تذکر رسانه‌ای و عمومی نسبت به توسعه بی‌ضابطه جنوب مشهد مستقیم ورود کردند و حتی در رسانه هم به این سبک از توسعه در جنوب مشهد رسما اعتراض نمودند اما متاسفانه تعارض منافع و اقتصاد سیاسی حتی مانعی برای این سبک توسعه غلط در مشهد نشد.»

شهرداران سابق مشهد کجا هستند؟

عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس نسبت به تبعات دستکاری در طبیعت ابراز نگرانی کرد و گفت: «اگر قبلا در ارتفاعات جنوبی مشهد باران می‌آمد، به صورت نسبتا طبیعی نگهداری می‌شد و از طریق بافت اقلیمی و جغرافیایی این ریزرواون آب‌ها خودشان جریان پیدا می‌کردند و توسط خود طبیعت به رودخانه‌های کوچک و مسیل‌ها هدایت می‌شدند. الان کوه‌ها دستکاری و تراشیده شده‌اند. این جریان به همراه فرسایش خاک عظیمی که ناشی از دستکاری در کوه‌ها بود تبدیل به جریان سیل گل‌آلودی شد که به جای اینکه به مسیر رودخانه برود و منبع حیات باشد تبدیل به یک سیل خانمان‌سوز پر از گل و لای شد. الان چه کسی باید پاسخگو باشد؟ نظام حکمرانی ما به صورت عام و نظام حکمرانی آب ما به صورت خاص در جایگاهی نیست که تبعات سوءمدیریت‌های یک مدیر، که ۱۰ سال پس از مدیریتش رخ می‌دهد را از او مطالبه کند. مدیران کشوری ما به صورت عام و مدیران شهری ما به صورت خاص یاد گرفته‌اند که در دوره‌های مسئولیت‌های نهایتا چهارساله هر آنچه که می‌توانند بسازند و افتتاح کنند و به قول خودشان ربان ببرند و به نام خودشان رای جمع کنند. اما زمانی که تبعات آن سبک توسعه دامن‌گیر امنیت کشور و جان مردم می‌شود دیگر نشانی از آن مدیران نیست و کسی سراغ آنها نمی‌رود. الان درد اصلی این است که کسی سراغ سه شهردار قبلی مشهد نمی‌رود و آنها در حاشیه امنی قرار دارند و حتی الان می‌توانند مقام اپوزیسیون هم بگیرند. این یکی از ابرچالش‌های نظام حکمرانی کشور است.»

نقطه امن زیستی در کشور باقی نگذاشته‌ایم

میان‌آبادی اشاره کرد که ما عملا در مشهد مساله خشکسالی، فرونشست، سیل‌های آنی و مهیب، آلودگی هوا و گردوغبار را داریم. وی درخصوص سایر تهدیدات امنیت زیستی در مناطق مختلف کشور گفت: «در استان‌های شمالی مساله پس‌روی دریای خزر، زباله و گردوغبارهای ورودی از ترکمنستان و آسیای مرکزی را داریم. در شهرهای غربی کشور مساله کمبود آب، آلودگی هوا، آلودگی آب و گردوغبار را داریم. در اصفهان مساله مناقشات اجتماعی آب، آلودگی شدید هوا و فرونشست بسیار نگران‌کننده زمین را داریم. در منطقه سیستان استان سیستان‌وبلوچستان، شاهد کم‌آبی شدید و بحران گردوغبار بسیار گسترده‌ای هستیم. عملا ما منطقه پایداری از کشور را به دلیل عدم توجه به مساله امنیت زیستی به صورت عام و امنیت زیستی شهری به صورت خاص باقی نگذاشته‌ایم. الان تمام کلانشهرهای ما از منظر مساله «امنیت زیستی شهری» به شدت تهدید می‌شوند و آسیب‌پذیرند. تهران به دلیل توسعه بی‌ضابطه‌ای که در آن انجام می‌شود تابستان بسیار نگران‌کننده‌ای خواهد داشت. اصفهان فرونشست و بحران آب زاینده‌رود مشهد خشکسالی و سیل، نیشابور ۱۹ سانتی‌متر فرونشست در سال، تبریز و ارومیه و اردبیل به دلیل ارس و خشک شدن ارومیه، خوزستان به دلیل کارون و گردوغبار و... تقریبا ما نقطه امنی در کشور نداریم.»

امنیت زیستی که فقط یوزپلنگ و کیسه پلاستیکی نیست

میان‌آبادی در ادامه به جایگاه مفهوم «امنیت زیستی» در سیاستگذاری‌ها پرداخته و گفت: «جای نگرانی ما آنجاست که مساله امنیت زیستی نه تنها جایگاهی در نظام سیاستگذاری کلان ما ندارد، بلکه در نگاه مکاتب و رویکردهای امنیت ملی کشور هم توجهی به آن نمی‌شود. اگر از الان مورد توجه قرار نگیرد قطعا در چند سال آینده به یک ابرچالش تبدیل خواهد شد. شش سال پیش درباره بحران آب سیستان صحبت می‌کردیم و می‌گفتیم اگر الان به آن توجه نشود زمانی می‌رسد که مساله آب به عنوان ابرمساله و مساله اول مناسبات آبی ایران با افغانستان و همسایه‌های شرقی‌اش تبدیل می‌شود. دوستان این را به شوخی گرفتند و دیدید که کمتر از شش سال این مساله رخ داد. الان هم دوباره می‌گوییم متاسفانه درکی که فضای سیاستگذاری و آن رویکردهای امنیت ملی در کشور دارد این است که فکر می‌کنند «امنیت زیستی شهری» نهایتا به مساله سگ‌های ولگرد، خرس‌های قهوه‌ای، یوزپلنگ و کیسه‌های پلاستیکی محدود می‌شود. درحالی‌که این حجم از خسارت‌های اقتصادی و مهم‌تر از آن خسارت‌های اجتماعی، روحی، روانی، سیاسی و امنیتی تازه شروعی از ماجرای قسمت عامدانه از «امنیت زیستی شهری» است. الان باید از شهردارهای شهرهای کشور پرسید که تعریف آقایان شهردار از امنیت زیستی شهری چیست؟ درک اینها به عنوان شهرداران کلانشهرهای کشور یا شوراهای شهر ما از امنیت زیستی شهری چیست؟ اوج درک‌شان تفکیک زباله، پسماند زباله‌ها و کیسه پلاستیکی است. این مساله برای آینده کشور بسیار بسیار خطرناک است. اینجا دوباره این سوال پیش می‌آید که چه کسی باید پاسخگوی این مساله باشد؟ من واقعا نگرانم؛ چراکه شواهد متعدد نشان می‌دهد متاسفانه سیاستگذاران کشور درکی از این مساله ندارد. تنها چیزی که مورد توجه قرار می‌دهند توسعه بی‌بندوبار، بدون ضابطه و بدون درک شاخص‌های توسعه از جمله امنیت زیستی است. آقایان فقط می‌خواهند شهرها بزرگ شود و خانه‌ها روی کوهپایه‌ها بیایند و به طبیعت دست‌درازی شود. اسم این را هم می‌گذارند توسعه.»

اسم خودشان را هم می‌گذارند «شهرداران طلایی مشهد»

میان‌آبادی نسبت به مناسبات انسان و طبیعت هشدار داده و گفت: «همیشه در همه جای دنیا و در کل تاریخ ثابت شده که طبیعت بالاخره در همه جا زورش بر انسان غالب است. اینکه فکر می‌کنیم با ابزارهایمان کوه‌ها را می‌تراشیم و برج‌ها را بالا می‌بریم و طبیعت هم انتقامش را از ما نمی‌گیرد به خاطر این توسعه بی‌قاعده‌ای است که داریم. الان کجا هستند آن مسئولان شهری که اسم خودشان را «شهرداران طلایی مشهد» می‌گذاشتند و مسبب این خسارات هنگفت با خرج‌های سنگینند؟ چه‌کسی قرار است سراغ آنها برود؟ چه‌کسی قرار است یک بار اینها را جلوی دوربین بنشاند و بگوید شما بعد از ۱۰ سال پاسخگوی سبک‌های توسعه‌ات هستی؟ این یکی از چالش‌های خیلی جدی کشور است. اصلا مساله آبی نیست که الان تبدیل به سیل شده، بلکه آن سوءمدیریت و سیاستگذاری غلط و کج فهمی و درنهایت نافهمی است که متاسفانه درکی از توسعه درست ندارد و اسم توسعه بی‌ضابطه و بی‌قید و بند را «توسعه شهری و امنیت زیستی» می‌گذارد که هیچ جایگاهی در برنامه‌های کلانش ندارد. وقتی ما صحبت از برنامه‌های احداث چهار میلیون مسکن شهری در کلانشهرهایی که خودشان از نظر «امنیت زیستی» تحت فشار بسیار شدید هستند می‌کنیم آقایان متوجه نیستند که اضافه شدن منطقه ۲۲ به تهران، اضافه شدن منطقه نماز و برج‌ها و مناطق مسکونی اسمش توسعه شهری نیست. اینها تبعاتش را بعدا در آینده‌ای نه چندان دور در «امنیت شهری» و بعد «امنیت ملی کشور» خواهند دید. متاسفانه موقعی آقایان بیدار می‌شوند ـ امیدواریم بیدار شوند ـ که دیگر طبیعت خسارتش به جامعه و مردم وارد شده و متاسفانه بعضا برای آن مناطق دیگر کار از کار گذشته است.

حل مشکل را محدود به حضور جهادی در مناطق سیل‌زده نکنید

عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس با استناد به قانون مقابله با بحران ملی مصوب ۱۴۰۰ وزارت نیرو گفت این وزارتخانه با ۲۲ وظیفه، دستگاه اصلی مواجهه با سیل است، بعد از آن وزارت جهاد و کشاورزی و بعد وزارت کشور. وی ادامه داد: «اینکه وزیر محترم کشور بعد از هر سیلی به صورت جهادی در منطقه مستقر می‌شوند شاید در نوع خودش اقدام مناسبی باشد اما مگر مساله اصلی سیل بازدیدهای بحرانی از مناطق سیل‌زده و جمع‌آوری خسارات کشته شده است؟ وزارت کشور هم وظایفی در این خصوص دارد. آیا وزیر کشور که متولی استان و متولی شهری کشور است در کلانشهرهای خودش این مساله را رصد کرده که آن اقدامات و وظایف استانداری‌ها و شهرداری‌ها به درستی انجام می‌شود یا نه. در آن اقدامات وظایف استانداری‌ها و شهرداری‌ها به درستی انجام می‌شود یا نه؟ چه کسی باید پاسخگو باشد؟ نفس حضور وزیر در میدان پسندیده است اما اینجاست که خود وزارت کشور به عنوان یک متولی اصلی باید پاسخگو باشد. وزارت نیرو و وزارت جهاد به چه حقی مجوزهایی صادر کردند که این کوهخواری‌ها و دست‌درازی‌ها صورت بگیرد که گل و لایش تا خانه‌های مردم و محله‌های مشهد را بپوشاند؟ چرا وزارت کشور، استانداری، فرمانداری و شهرداری گزارشی از عملکرد خود در سیل منتشر نمی‌کنند؟ آقای مسئول هنوز اسفند از بلوچستان نیامده بود که فروردین دوباره به آنجا رفت. اردیبهشت است و در مشهد هستند، خرداد و تیر و مرداد کجا خواهند بود؟ آیا کسی می‌گوید این ۱۶ اقدام وزارت نیرو در مدیریت شهری کجاست؟ وزارت راه و شهرسازی شما چگونه مجوز این توسعه‌ها را دادید؟»

فعالان محیط‌زیست و دادستان مشهد چگونه جان مسافران را نجات دادند؟

زمین‌خواری و ساخت‌وساز در ارتفاعات جنوبی مشهد که باعث رخ‌دادن چنین فاجعه‌ای شده، تنها اقدام مخاطره‌آمیز در مشهد نبوده است. میان‌آبادی درخصوص احداث جاده در میانه این ارتفاعات گفت: «قرار بود کمربندی مشهد از وسط ارتفاعات جنوبی مشهد عبور کند. این کمربندی احداث شد و میلیاردها تومان خرج آن شد اما با دوندگی بسیار زیاد فعالان محیط‌زیست در مشهد و شکایت‌های قانونی با دستور دادستان مشهد جلوی استفاده از کمربندی مشهد گرفته شد. می‌دانید اگر کمربندی پر از مسافر بود الان چه اتفاقی افتاده بود؟ اگر دادستان ورود پیدا نمی‌کرد و به خاطر مسائل محیط‌زیستی جلوی آن را نمی‌گرفت آیا شهردار، فرماندار و استاندارهای سابق و فعلی پاسخگوی مرگ‌ومیرهای بیشتر در حوادث بسیار تلخ‌تر بودند؟ اینجاست که آن نگرانی‌ها دوچندان می‌شود. انگار «امنیت زیستی» در امنیت ملی کشور هیچ ارزش و جایگاهی ندارد. در حوزه مدیریت شهری هم این خاص‌تر می‌شود که امنیت زیستی شهری نه تنها جایگاهی ندارد بلکه آقایان هیچ درک و تعریفی از آن ندارند.»

تعداد مسئولیت دستگاه‌ها در سیلاب

ردیف	نام دستگاه اجرایی	مسئولیت اقدام در سیلاب
۱	وزارت نیرو	۲۲
۲	وزارت جهاد کشاورزی(سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور)	۲۱
۳	وزارت راه و شهرسازی	۱۲
۴	شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور	۸
۵	سازمان مدیریت بحران کشور	۷
۶	وزارت علوم،تحقیقات و فناوری(دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی ذیربط)	۷
۷	وزارت کشور	۶
۸	جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران	۵
۹	سازمان نقشه‌برداری کشور	۳
۱۰	وزارت آموزش و پرورش	۳
۱۱	سازمان صداوسیمای جمهوری اسلامی ایران	۳
۱۲	وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح	۲
۱۳	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	۲
۱۴	معاونت علمی وفناوری ریاست‌جمهوری	۲
۱۵	وزارت تعاون، کار و امور اجتماعی(سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور)	۲
۱۶	سازمان برنامه و بودجه	۲

شنبه ۲۹ اردیبهشت ۱۴۰۳
شماره ۴۱۴۰
WWW.FDN.IR
FARHIKHTEGANDAILY